

PALEO- AKTUEEL

7

RuG

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1996, Vakgroep Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RuG

Omslag: opgraving aan de Minnemastraat, Leeuwarden

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen
mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: Vakgroep Archeologie, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0632 7

PALEO-AKTUEEL

7

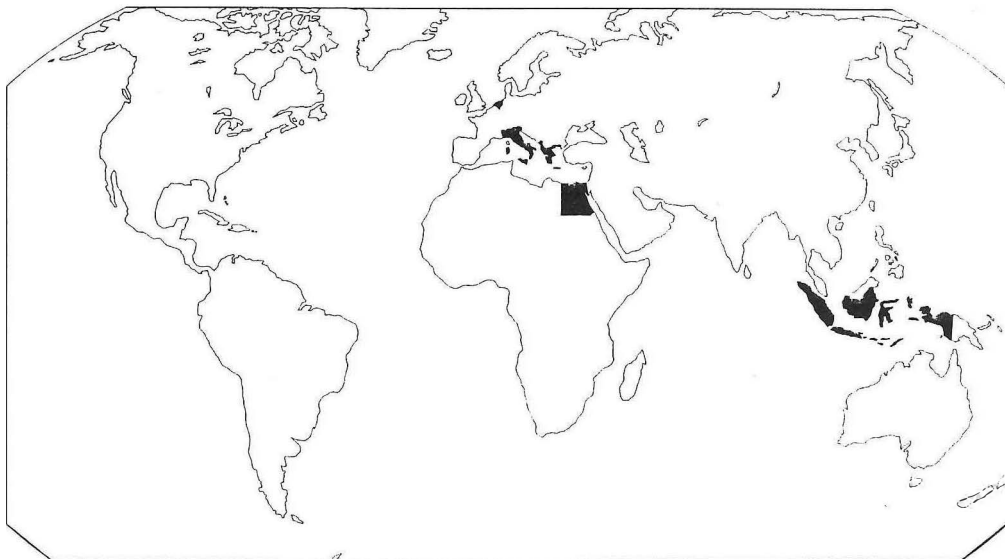
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos
Otto H. Harsema

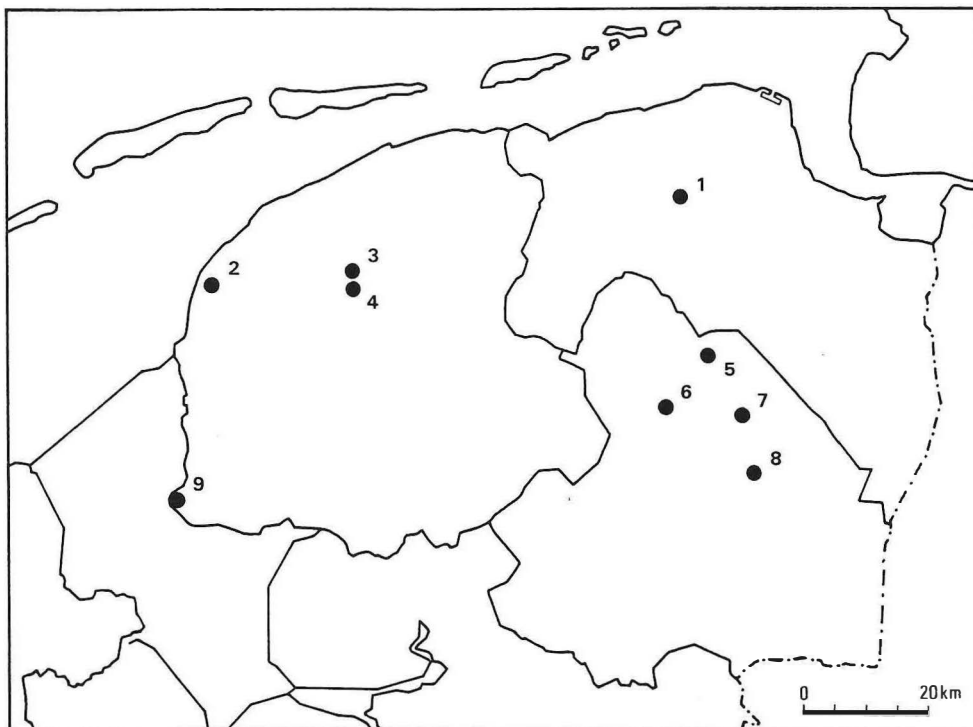
Vakgroep Archeologie

Groningen, 1996

In deze aflevering: Egypte, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland

In deze aflevering uit Noord-Nederland: 1. Bedum; 2. Wijnaldum; 3. Leeuwarden; 4. Goutum; 5. Schipborg; 6. Peelo; 7. Gieten; 8. Borger; 9. Stavoren.

INHOUD

VOORWOORD	8
D. STAPERT Vuistbijlen: raadselachtige werktuigen uit de Oude Steentijd	9
M.J.L.Th. NIEKUS Het middenpaleolithische vondstcomplex van Nieuwegein (Utr.)	14
D. STAPERT Een veldarcheoloog te fiets: Jan Klaas Boschker (1935-1995)	18
D. STAPERT & G. BOEKSCHOTEN ‘The answer is blowing in the wind’: naar dynamische modellen van steentijdnederzettingen	20
L. JOHANSEN & D. STAPERT Compacte vuursteenconcentraties: werd er iets gemaakt of iets weggegooid?	25
J.M. PASVEER & G.J. BARTSTRA Naalden in de hooiberg. Verslag van een opgraving in Kria, de Vogelkop, Irian Jaya, Indonesië	30
R. BAKKER Op weg naar een nieuwe visie op de <i>landnam</i> ?	34
J. SCHONEVELD Een transhumance in Egypte	40
O.H. HARSEMA De bronstijd als spiegel voor modern Europa: gezochte vergelijking of gouden greep?	43
P.B. KOOI Nederzettingssporen uit bronstijd en ijzertijd op de Daalkampen te Borger (Dr.)	49
M.C. GALESTIN & M. KLEIBRINK Wijgeschenken voor de godin	52
O.H. HARSEMA Het dwarshuis, een eigen Noordwesteuropees bouwprincipe, en zijn betekenis	57
Y. DIJKSTRA, R. REINDERS, V. RONDRI & S.J. TUINSTR De zuidoostpoort van Hellenistisch Halos	62

A. BAKKER & R. REINDERS	
Tetradrachmen en tetrobolen; een muntvondst in Nieuw Halos	66
W. PRUMMEL	
Van beesten, bikkels en weekdieren: zes huizen in Hellenistisch Halos (Griekenland)	70
P. ATTEMA	
Romeinse kolonisatie ten zuiden van Rome (2): de Albano survey	74
J.M. BOS & A. JAGER	
Een terpzool in Goutum-Noord (Fr.): weer raak	79
D.A. GERRETS, A. HEIDINGA & J. DE KONING	
Over oude en nieuwe Friezen. De komst van migranten naar de terp Tjitsma bij Wijnaldum (Fr.)	82
J.M. BOS & J. ZIJLSTRA	
Middeleeuwse fibulae: Wijnaldum in Fries perspectief	86
P.B. KOOI	
Bedum (Gr.), wierde, veenterp, dijkdorp?	88
P.B. KOOI	
Huisinge, een erf in het middeleeuwse Peelo (Dr.)	91
J.M. BOS, Y. DIJKSTRA & J.P. DE ROEVER	
Minnemastraat, Leeuwarden (Fr.): de stadsterp Nijehove-Zuid	94
O.H. HARSEMA	
Het raadsel van de grote gaten van Schipborg (Dr.) na 75 jaar opgelost?	98
A. UFKES	
Archeologie en cultuurhistorie van de essen in de provincie Drenthe	103
J.M. BOS & G.J. DE LANGEN	
Vooronderzoek naar het blokhuis van Stavoren (Fr.)	106
J.T. ZEILER	
Een kalkoense hen en ander gevogelte uit Den Haag	110
H. BUITENHUIS & A.F.L. VAN HOLK	
Botten aan boord	113

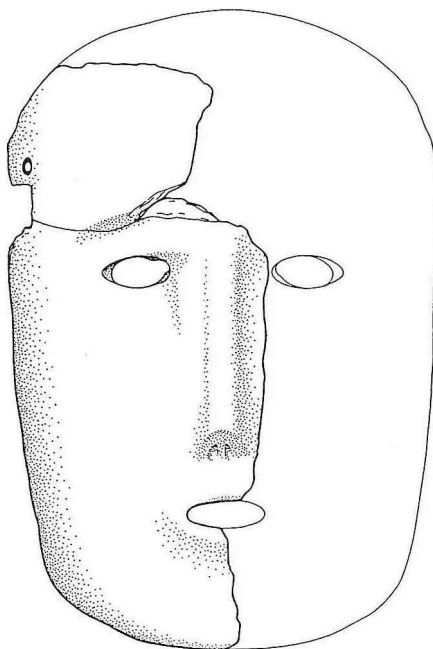
In deze zevende aflevering van *Paleo-aktueel* komen onderzoeksactiviteiten uit 1995 van de Vakgroep Archeologie van de Rijksuniversiteit Groningen aan bod. Een gedenkwaardig jaar: onderwijs en onderzoek vergden het nodige improvisatietalent; de bibliotheek verdween in containers; kamers en collegeruimten moesten diverse keren worden ontruimd; verhuizers waren steeds druk in de weer. De gebouwen van het voormalige Biologisch-Archaeologisch Instituut aan de Poststraat en de Broerstraat werden grondig verbouwd, om vanaf 1996 aan de Prehistorici en de Mediterraan Archeologen onderdak te bieden.

Het gebouw verloor zijn museumfunctie. Tentoonstellingsruimten werden verbouwd tot werk-kamers. In de tuin vonden 'opgravingen' plaats, samenhangend met de verwijdering van olietanks en vervuilde grond.

In 1996 kan de vakgroep groeien naar eenheid en zijn nieuwe gezicht laten zien. De afbeelding bij dit voorwoord toont het gezichtsmasker uit Middelstum in zijn nieuwe gedaante. Een voorwerp uit mediterrane traditie gevonden in een prehistorische context. Onlangs vond Ernst Taayke tussen de opgeslagen scherven van deze oude BAI-opgraving een bijpassend fragment.

'Een nieuw gezicht'; een goed motto voor 1996.

Reinder Reinders

HET DWARSHUIS, EEN EIGEN NOORDWESTEUROPEES BOUWPRINCIPE, EN ZIJN BETEKENIS

O.H. Harsema

De gedachte materiële cultuur als tekst te beschouwen is boeiend; hij vormt ook een uitdaging. Pogingen om (versierde) potten te 'lezen' zijn al ondernomen en hebben weinig applaus opgewekt. Een voorproefje van de interpretatie van een aantal decoraties op Iberische megalietgraven – onlangs ergens in Nederland gepresenteerd – gaf gemengde reacties, variërend van ongelof tot verontwaardiging. Een aantal categorieën objecten lijkt op het eerste gezicht minder geschikt om 'gelezen' te worden. Van stenen en metalen werktuigtypen zijn we geneigd aan te nemen dat hun vorm en uitvoering vooral bepaald is door de functie, hetzij direct (beoogd gebruik), hetzij indirect (zoals voorzieningen ten behoeve van de schachting). Als hier bij het onderzoek al gelezen wordt dan is het een soort *close reading*, het distilleren van informatie omtrent vervaardiging en gebruik uit op het eerste gezicht minder opvallende aanwijzingen. Mogen deze werktuigen formeel ook zelf teksten zijn in eerstgenoemde zin – dat wil zeggen opvattingen, gevoelens, waarden en normen van een cultuur, van een volk weerspiegelen –, ze zijn toch vooral objecten waarmee teksten *geschreven* worden. Zoals een pen wordt gebruikt om een schriftelijke tekst te produceren, maar formeel geredeneerd natuurlijk ook zelf een tekst is (zij het met veel minder zeggingskracht), zo kunnen in de materiële archeologische cultuur ook verschillende niveaus van tekstuele lading worden onderscheiden. De bijl staat laag, het huis dat hij heeft helpen bouwen hoog, en dat laatste geldt ook voor wat er archeologisch nog van het huis over is, de plattegrond. Zo is ook een grafheuvelplattegrond een hoog-geclassificeerde tekst. Wat huisplattegronden betreft, ontstaat overigens langzamerhand de situatie, na zoveel decennia van meer of minder geslaagde huisreconstructiepogingen, dat een aantal archeologen bij het zien van een plattegrond al meteen een driedimensionaal beeld voor ogen krijgt.

Het probleem is klaarblijkelijk niet dat er geen bruikbaar materiaal beschikbaar is. Het probleem is dat archeologen moeten leren lezen. Wat we misschien tot dusver wat te veel hebben gedaan is deze teksten te lijf gaan met een soort Piet Grijs- c.q. Battus-benadering, een benadering die vooral interessant is als hij slechts door een enkeling wordt toegepast. Hij houdt bij een schriftelijke tekst bijvoorbeeld in de vastlegging van een groot aantal metrische en numerieke gegevens, als bladspiegel, zetspiegel, aantal regels, woorden, letters per pagina, aantal woorden per zin, meest voorkomende woord, letter etc. De inhoud van de tekst, de mededeling of boodschap, komt ons hiernee absoluut niet nader. Waar bijna iedere literaire recensent zich juist wel primair op de inhoud richt, met stijl, perspectief etc. als tweede, kan de benadering van de enkeling die zich bezighoudt met vorm-, metrische en numerieke analyse verfrissend zijn. Voor de prehistorische archeologie geldt het omgekeerde en dat zou ons geïnteresseerd kunnen doen zijn in de con-text-uele benadering.

De vraag die ik hier wil stellen en in contextuele zin wil proberen te beantwoorden, is die naar de betekenis van het in onze streken sinds de vroege ijzertijd voorkomende en tot in de vroege middeleeuwen herkenbare huistype met centrale dwarsontsluiting. Ieder kent deze plattegronden, die, te beginnen met het type Een, via de midden-ijzertijdduizen (in Noord-Nederland o.a. uit Hijken bekend, in Zuid-Nederland naar Haps genoemd) en een aantal inheemse typen in de Romeinse tijd, tenslotte uitlopen op vormen die we in Dorestad en Kootwijk tegenkomen. Het ideaal-type in die tijd – de vroege middeleeuwen – wordt echter het best gerepresenteerd door de plattegronden van Warendorf (Westfalen).

Wat gedurende zo'n 1500 jaar (globaal van 700 v.Chr. tot 800 na Chr.) het begrip *domus* in

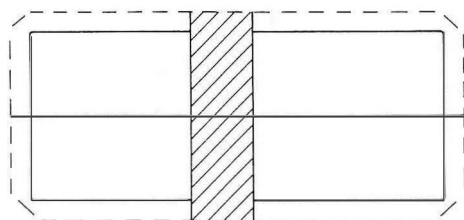
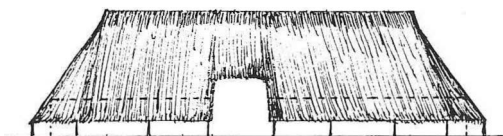

Fig. 1. Lengte-aanzicht en schematische plattegrond van een 18 m lang ijzertijdhuis met laterale toegangen (de dakvoet is met een onderbroken lijn aangegeven); schaal 1: 300.

bouwkundige zin in onze streken inhield, was een langwerpig, zuiver of vrijwel rechthoekig gebouw met laterale toegangen. Het had zijn hoofdtoegang(en) dus niet in de lengteas (dat wil zeggen in de korte gevel(s)), zoals we dat kennen bij de gebouwen van het megaron-type in de mediterrane wereld en in de monumentale architectuur van Grieken en Romeinen, zich voortzettend in de religieuze architectuur van het westerse Christendom. We kunnen ons de klassieke tempel bijna niet anders voorstellen dan als een lange rechthoek die vanuit een van de korte zijden is ontsloten, *'an architecture of the long perspective, of the long vista'* (Furneaux Jordan, 1979). Zo worden ons in reconstructies ook meestal de bandkeramische en Rössener huizen voorgesteld. In Nederland bezitten de huizen uit de midden-bronstijd altijd nog minstens één hoofdingang in een huiseind en in het rivierengebied en in West-Friesland komen ze zelfs alleen daar voor (afwateringsgreppels begeleiden er de lange gevels). De zandgrondhuizen uit die tijd hebben vaak de tweede (en eventueel een derde) toegang excentrisch in één of in beide lange gevels. De boerderijen zijn lang – 30 meter of meer is geen uitzondering – en daarbij relatief smal (5-6 m). De richting van de huizen wisselt; op de noor-

delijke zandgronden overheersen richtingen tussen NW-ZO en N-Z.

In de vroege ijzertijd zijn een aantal zaken veranderd. De huizen zijn korter geworden, de kap is relatief breed (hij steekt over de wand heen en wordt onderaan erbuiten ondersteund). De brede ingangen liggen ten naaste bij in het midden van de lange zijden en tegenover elkaar. Er is als het ware een ingangstravee of dwarsgang halverwege het huis, waarbij aan beide zijden een gebruikruimte aansluit. Als we het huis niet als een ongedifferentieerde, driedimensionale massa zien, maar de ontsluiting (de relatie binnen-buiten) benadrukken en daarmee ook aan de gevelgeleding waarde toekennen, zouden we het kunnen opvatten als een structuur waarbij op de as van ontsluiting *zijdelings* twee ruimten aansluiten, waarmee een *dwarshuis* is ontstaan (fig. 1).

De formele symmetrie, het evenwicht van de architectuur in grondplan en aanzicht, wordt kosmologisch begeleid door de uitgebalanceerde situering. De lengteas van deze huizen benadert (althans op de noordelijke zandgronden) de O-W-richting; de as van de ontsluitingen staat er haaks op, dus ongeveer N-Z. Dit levert één lange gevel met een opening in het zuiden op en één met een opening op het noorden, ofwel, in termen van binaire opposities: droog, warm, licht tegenover resp. vochtig, koel, donker. Dezelfde kwalificaties gelden ook voor de aangrenzende buitenruimten. Die aan de zuidkant heeft een uitermate aantrekkelijk (micro)klimaat voor handwerksactiviteiten in de openlucht of kleinschalige, intensieve agrarische exploitatie (tuintbouw).

De nieuwe preferente huisrichting kan op verschillende manieren worden verklaard. Naast de veelgehoorde verklaring waarin een relatie wordt gelegd met de overheersende windrichting – een W-O-richting leidt tot verminderde windbelasting –, zou de recent ten gehore gebrachte suggestie van een vochtiger wordend klimaat in de vroege ijzertijd de gedachte kunnen doen ontstaan dat er wellicht juist behoefte bestond aan een optimaal gelegen areaal buitenshuis. Mij spreken deze beide suggesties minder aan dan de kosmologische kwaliteit van de nieuwe oriëntatie: optimale balans, optimaal evenwicht.

Twee zaken resten nog: de visuele werking en

uitdrukking van de architectonische structuur en de symbolische betekenis van het gebruik van de ruimten. Wat de architectuur betreft is gewezen op de centrale toegangspartij, die, zo al niet het predikaat imponerend, toch in ieder geval, gelet op de verhoudingen, de betiteling 'krachtig' verdient. Naast de geleiding is er de maatverhouding van het gebouw. Door de relatief geringe lengte — meestal niet meer dan ca. 20 m — bij een relatief grote breedte en dus hoogte van de kap (resp. tot ca. 8 en 5 m), is een bouwwerk ontstaan dat in zijn totaliteit ook in lengteaanzicht als een overzichtelijk en expressief geheel overkomt. Daarbij speelt zeker een rol dat het gevoel van evenwicht, harmonie en stabiliteit in de compositie begunstigd wordt door de convergerende eindschilden van het dak. We mogen verwachten dat Van der Kloot Meijburg (1917), met zijn afkeer van het steile en verticale, een dergelijk gebouw zou hebben gekwalificeerd als b.v. "Boerenwoning ... waarbij met weinig middelen een hoge graad van schoonheid bereikt is", terwijl kleinere varianten van het type wellicht zouden zijn beoordeeld als 'Eenvoudig boerenhuisje van onberispelijke verhoudingen'.

De plattegronden van alle bedoelde huizen tonen een driedeling. De voornaamste ruimten zijn de buitenste, op gelijkwaardige wijze ontsloten vanuit de midden(dwars)gang. Er is in Noord-Nederland geen enkele twijfel aan de functie van deze beide buitenste huisdelen: één diende als woonruimte, de andere als stal. Er is geen strikt aangehouden regel wat betreft de positie van woongedeelte en stal ten opzichte van de windstreken. West is niet strikt gekoppeld aan wonen of oost aan veestalling. Veeleer is de lokale (micro)topografie bepalend: wonen = hoger, lager = stal. Aangezien op hetzelfde nederzettingsterrein zowel huizen met het woongedeelte in het westen als in het oosten voorkomen, heeft men zowel oost'hellingen' als west'hellingen' voor boerderijbouw uitgekozen. De haast onwaarneembare helling van het grondvlak lijkt niet van wezenlijk belang voor de wijze waarop het bouwconcept moet worden geïnterpreteerd (hoger gelegen is niet per definitie hoger gewaardeerd). We moeten kijken naar de indeling en naar het gebruik van de ruimten.

De gelijkwaardigheid van de ruimten, qua oppervlak en ligging (= duur van de bezonning)

suggereert een zekere gelijkwaardigheid van de functies en van de respectieve gebruikers. Het wonen van de menselijke groep en het onderdak verschaffen aan het vee staan kennelijk niet als twee ongelijkwaardige functies tegenover elkaar, zoals door woordkeuze gemakkelijk is te suggereren. Het gebouw verschaftte onderkomen aan twee gelijkwaardige groepen bewoners: de mensen als agrarische organisatoren en leveranciers van kennis en arbeid, het vee als leverancier van trekkracht en mest en na de dood van voedsel en grondstoffen. Het vee vertegenwoordigde tenslotte in belangrijke mate het kapitaal en de omvang van de veestapel had vermoedelijk ook immateriële implicaties.¹ Mensen en vee tezamen produceerden het voedsel dat hun gezamenlijk voortbestaan garandeerde. Voor het boerenbestaan op de armere gronden van Noordwest-Europa was deze symbiose een voorwaarde. Het was niet noodzakelijk dat dit in een onderkomen onder één dak resulteerde en in de vorm en de lay-out van de behuizingen op de genoemde wijze tot uitdrukking kwam, maar nu dit wel is gebeurd, is het ook het meest treffende symbool van de gelijkwaardigheid en de onderlinge afhankelijkheid van de beide groepen gebruikers.

De gebouwvorm, zowel in plattegrond als in aanzicht, is opmerkelijk. Van niet veel bouwkundige vormen van vergelijkbaar origineel concept kan met enig recht worden verondersteld dat ze hun oorsprong hebben in barbaars Europa, in dit geval in het noordwesten.² Dit bouwprincipe heeft zich daar in zuivere vorm ook niet langer dan tot ca. 1000 AD gehandhaafd en de laatste eeuwen dan nog maar in een zeer beperkt gebied. Al in de Romeinse tijd tekent zich (b.v. in Wijster, Bennekom, Peeloo, Flögeln) het tot ontwikkeling komen van een derde gebruiksruimte onder hetzelfde dak af. De in drieën gedeelde plattegrond (de ingangsdelen buiten beschouwing latend) krijgt ook een tweede stel ingangen. Hoewel dit het dwarshuisprincipe op zich niet aantast, tast het wel de zeggingskracht en de monumentaliteit van de gebouwen aan — en wat de monumentaliteit betreft gaat het dan niet om bouwvolume maar om de kracht van de vormgeving. In Westfalen is de bloei van de boerderijen van de dwarshuisgroep in zuivere vorm, met tegenover elkaar liggende ingangen

in het midden van de lange zijden – nu zelfs met uitspringende portalen gemarkeerd –, het langst doorgegaan (fig. 2: onder).

De vraag die zich tenslotte opdringt is of het dwarshuisconcept ook voor de bouw van monumentale bouwwerken toepassing heeft gevonden. Onder monumentaal wil ik hier verstaan zowel *non-vernacular* als duur(zaam) of majestueus. Twee voorbeelden kunnen worden gepresenteerd: de Santa Maria de Naranco bij Oviedo in Spanje, een oorspronkelijk Visigotische paleis-aula, later als kerk gebruikt (vandaar de naam), die nog steeds bestaat, en te Ravenna het al lang verdwenen paleis van Theodoric, Ostrogotisch heerser over Italië, dat alleen in afbeelding is overgeleverd en wel op een mozaïek in de kerk Sant'Apollinaire Nuovo in Ravenna.

Op de zuidhelling van de berg Naranco bevindt zich de vermoedelijk onder Ramiro I halverwege de 9e eeuw gebouwde monumentale aula, mogelijk een mede voor representatief gebruik bedoeld onderdeel van een overigens verdwenen buitenpaleis. De hoofdmassa van het bouwwerk meet buitenwerks 19,9×6,0 m en heeft zijn voor dit betoog interessante hoofdruimte, de 'zaal', op de verdieping; de vloermaat hiervan is gering: slechts 11,5×4 m. Hij wordt bereikt via twee buitentrappen langs de noordelijke lange gevel, die leiden naar een overdekt portaal op de hoogte van de verdieping, midden buiten de noordgevel. Van hieruit heeft men toegang tot de zaal. Recht tegenover deze ingang heeft zich vroeger een tweede uitbouw bevonden, wel gefundeerd maar vermoedelijk niet via trappen van buiten bereikbaar. Mogelijk gaat het om een 'erker' waarin zich de ceremoniële zetel bevond. Aan beide korte zijden sluit bij de centrale ruimte een ruime, naar alle kanten open loggia aan (fig. 2: boven). Het gebouw past bij ons type doordat zijn as van ontsluiting haaks en midden op de lengteas van het gebouw staat. Overigens zijn in dit geval de rechtopgaande eindgevels door hun rijke detaillering ook uitgesproken blikvangers.

Het gebouw dat is afgebeeld op het mozaïek in de Sant'Apollinaire Nuovo is boven de ingang gesierd met het opschrift *PALATIVM*. Het wordt gezien als het paleis van Theodoric en de bouw moet dan rond 500 worden gedateerd. De afbeelding toont een lengteaanzicht van een ge-

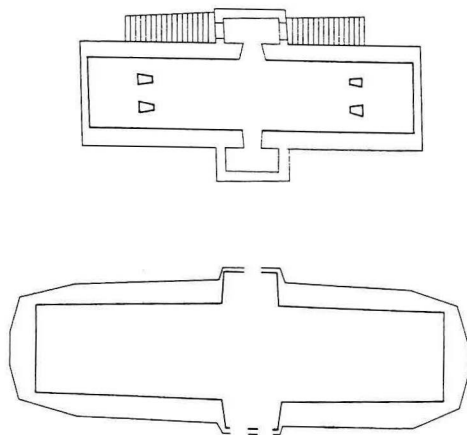

Fig. 2. Plattegronden van de Santa Maria de Naranco (etage; boven) en huis 7 van de opgraving te Warendorf (schematisch); schaal 1: 450.

bouw dat is ontsloten in het midden van de lange zijde. De ontsluiting bevindt zich in een hoge uitbouw die vergelijkbaar is met een transept-arm. De toegang zelf wordt gevormd door drie boogvormige doorgangen. De lichtopeningen van de hoofdruimte bestaan uit drie boogramen vanaf de grond aan weerszijden van het toegangsportaal. Daarboven bevindt zich een rij kleinere boogramen. De afbeelding laat het niet toe met zekerheid te concluderen dat de paleis-aula inwendig volgens de principes van het dwarshuis was gestructureerd (en b.v. geen absis met koninklijke zetel bezat in de lengteas, zoals o.a. de aula van Karel de Grote's Pfalz te Ingelheim). Maar als we er vanuit gaan dat de kunstenaar de meest monumentale gevel heeft weergegeven, is de veronderstelling wel gerechtvaardigd dat Theodoric's paleis hal tot het type met centraal gelegen, laterale hoofdtoegang behoort; het is dan tevens het gebouw dat van alle tot nu toe genoemde de meest monumentale ingangspartij bezat.

Het is interessant dat beide monumentale paleisaula's worden aangetroffen in een van origine Germaans cultuurverband, dat ook nog lang Germaanse trekken heeft bewaard. Dit bouwplan is in de (proto-)Germaanse cultuurwereld geworteld, het heeft zich in dat kader ook het verst verbreid. Het heeft als bouwprincipe in de Europese Christelijke bouwkunst geen ingang gevon-

den, hoewel een gebouw van het dwarshuistype – een dwars- of ‘transept’kerk, met een korte voorhal vóór de ene laterale toegang en een absis of kort koor buiten aansluitend bij de andere – voor minder pontificale kerken voortreffelijk had kunnen voldoen. De hiërarchische en anti-democratische structuur van de Christelijke kerk heeft zulks echter verhinderd. In tegenstelling tot het Christendom kende de Islam wel gebedshuizen van het dwarshuistype. Eén van de fraaiste voorbeelden is de vroege (Omayyaden) moskee van Damascus, die in een aantal opzichten verrassende overeenkomst vertoont met de paleisaula van Theodoric.

Summary

This contribution aims to interpret the archaeological remains of a large part of the late pre-historic and early historic farmhouses of north-western Europe in a contextual way. First the architectural concept of these buildings has to be defined. With their opposed lateral entrances in the middle of the long sides, connected by a transverse passage which gives access to the adjacent functional areas (dwelling and byre) of seeming equivalence, the buildings are not in fact longhouses but may be seen as transverse or transept structures ('cross-houses'; German: Querhaus, Dutch: dwarshuis). This building concept seems to have its origin in the Nordic world during the Bronze Age and is widely applied in the Germanic world from the Iron Age until well into early-medieval times. It was rarely used for monumental architecture of more durable nature, exceptions being a few buildings of the Visigoths and Ostrogoths in their new Mediterranean territories as well as some early (Umayyad) mosques.

Noten

1. In de ijzertijd heeft het woongedeelte tamelijk constante afmetingen, in lengte zelden meer dan 6 à 7 m, hetgeen bij een inwendige breedte van het huis van ca. 6 m resulteerde in een woonoppervlak van ca. 40 m². De stal kan langer zijn dan het woongedeelte en daarmee wordt de gevel licht asymmetrisch. Visueel valt dat pas op bij huizen van meer dan ca. 18 m lengte. Daarmee komt een

- aanzienlijk veebezit in het uiterlijk van het huis duidelijk tot uitdrukking. Een esthetische ‘verzwakking’ (in onze ogen) stond in die tijd dus in wezen vermoedelijk voor meer status en prestige.
2. De oudste voorbeelden van soms zeer lange, lateraal ontsloten huizen van aanzienlijke breedte (8 m) komen we in Denemarken al tegen in de vroege bronstijd (= midden-bronstijd in onze terminologie). Kortere huizen met woon- en herkenbaar stalgedeelte verschijnen daar in de late bronstijd (= onze vroege ijzertijd). Overigens is ook de continentaal-Noordwesteuropese ganggraf vorm uit het midden-neolithicum gekenmerkt door laterale ontsluiting en door een, gezien vanuit de as van ontsluiting, dwarsgeplaatste kamer. Dit type, waartoe ook onze hunebedden behoren, onderscheidt zich hierin van de megalietgraftypen in vele andere streken van Europa, waar het longitudinale bouwconcept overheerst.

Literatuur

- Conant, K.J., 1978. *Carolingian and romanesque architecture 800-1200*. Harmondsworth.
- Furieux Jordan, R., 1979². *A concise history of western architecture*. London.
- Grant, M., 1986. *Dawn of the Middle Ages*. London.
- Kloot Meijburg, H. van der, 1917. *Bouwkunst in de stad en op het land*. Rotterdam.
- Stierlin, H., 1977. *Encyclopaedia of world architecture, I, II*. New York.